

TÜRKİYE'NİN ORKİDELERİ

Prof.Dr. Ekrem SEZİK

Orchis laxiflora: Çiçekçilerde salep sümbülü diye satılıyor (üstte).
Ophrys tentredinifera (yanda).

Orkidelere buldukları bölgelere ve yüksekliklere göre, nisan başlarından haziran sonlarına kadar çiçekli olabilen bitkilerdir. Çiçeklenme devrelerinde orkidelerin bulunduğu bölgelere, o güzel çiçekleri incelemek, resimlerini çekmek üzere gezi planı yapmaya ne dersiniz?

Yukarıdaki başlığı görünce, hemen, Türkiye'de orkide var mı? dediğinizi duyar gibiyim. Bu soru ile o kadar çok karşılaştım ki, günlük konuşmalar veya bitkilerle ilgili konferanslar sırasında, "Türkiye'deki orkideler" dediğimde, hep aynı soru ile karşılaşmışımdır. Cevabım da şu olmuştur :

- "Evet, var. Hem de çok. yüz kadar türü bulunmakta".

Bu yazımızda, bu konuyu inceleyelim.

Orkide denince, çiçekçilerde görülen son derece güzel, gösterişli, uzun ömürlü, iyi bir şekilde ambalajlanmış, pahalı çiçekler akla gelir. Orkideler çiçekli bitkilerin en geniş familyalarından birini meydana getirir. Dünya üzerinde 18.000 - 20.000 kadar orkide türü bulunmaktadır. Bilhassa tropikal ülkelere yapılan bilimsel geziler sonucu devamlı yeni türler keşfedilmektedir. Çiçekçilerde satılan orkideler, tropikal olanların seralarda yetiştirilmesi sonucu elde edilir. Benzer çiçek ya-

pısına sahip, fakat daha küçük boyutları olan ve genellikle toprakta yaşayan orkideler de vardır. Bunlara "orta kuşak orkideleri" denmektedir.

Orkidelere olan sevgiden, meraktan doğan "orkide sevenler" derneklerinin bulunduğunu bilmem duydunuz mu? Orkide sevgisi Avrupa ve Amerika ülkelerinde o kadar yaygındır ki, hemen hemen 40 civarında orkide derneği kurulmuştur. Bu çiçeği seven, merak eden kimyacıdan, eczacı ve mühendislere kadar, değişik mesleklerdeki insanlar, orkide sevgisini paylaşmak ve geliştirmek üzere bu derneklerde buluşmuşlardır. Bu yüzden, orkideler üzerinde araştırma yapan kişilerin de büyük bir kısmı botanik dışında bir mesleğe sahiptirler.

Derneklerin bir kısmının sadece orkidelerle ilgili yazıların kabul edildiği dergileri bulunmaktadır. Her yıl sadece orkidelerle ilgili 5-6 ilmi toplantı yapılmaktadır. Dernekler veya kişilerin düzenledikleri orkide sergileri, Batı ülkelerinde gezilmeleri gereken sergiler olarak değerlendirilir. Ayrıca güzel ve değişik orkideleri yetiştirmek, orkide yarışmalarına katılmak, derece almak,

* Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Ankara.

Orchis anatolica: Adını Anadolu'muzdan almış.

bir ülkenin orkidelerini veya nadir türlerini tabiatı görmüş olmak ve dolayısıyla resimlerine sahip olmak gibi hususlar da bu ülkelerde bir övünme sebebidir.

Bir iki cümle ile açıklamaya çalıştığım bu bilgiler, sizlere, orkidenin Batı toplumunun hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu açıklamaya yeter sanırım.

Orkideler çok yıllık otsu bitkilerdir. Bazıları toprakta, büyük bir kısmı ise bir başka bitkinin üzerinde, yani epifit olarak yaşarlar. Epifit orkideler tropikal ormanların bitkisidir. "Jungle" denen bu ormanlarda, ağaçların meydana getirdiği koyu gölge dolayısıyla toprakta pek az bitki yetişir. Bitkilerin çoğu epifittir. Orkideler de bu epifit bitkiler arasında önemli bir yer tutarlar. Yazımın başlangıcında Türkiye'deki orkidelerden bahsedeceğimizi söylemişim. Bu sebepten tropikal orkideleri burada bırakıp, orta kuşak yani toprakta yaşayan orkidelere dönelim.

Toprakta yaşayan orkideler, toprak altında yumru (tuber), kök veya rizom (toprak altı gövdesi) taşırlar. Genellikle ototrofturlar. Bu bitkilerde, gövdenin tabanından çiçek durumuna kadar yeşil, sapsız, basit, kenarları düz, ince, az veya çok kalın yapraklar bulunur. Toprakta yaşayan orkidelerin gövdeleri (veya sapları) genellikle dallanmamıştır, uç kısmında çiçekler bulunur. Bir orkide çiçeğinde, diğer bitkilerin çoğunda bulunan kaliks, korolla, erkek ve dişi organlar gibi kısımlar mevcuttur; fakat bu tabakalar değişikliğe uğradıkları için kolayca ayırt edilemezler.

Orkidelerin diğer özelliklerini de yazarsak, Türkiye orkidelerine yer kalmayacak. Bu kadar bilgi ile yetinelim ve Türkiye orkidelerine başlayalım.

Orchis papilionacea: Kelebek orkidesi

Orchis simja: Dikkatle bakıldığında insana benziyor değil mi?

Serapias vomeracea: Çiçeğin şekli nedeniyle halk "sağır kulağı" diyor (yanda).

Comperia comperiana: Yatağan santrali yüzünden yok olan bir orkide (altta).

Ophrys reinholdii ssp. straussi: Diyarbakır civarından bir orkide.

Dactylorhiza nieschalkiorum: Kastamonu-Ilgaz Dağlarında.

Stevieniella satyroides: Çok nadir bir orkide.

Türkiye, orta kuşak orkideleri bakımından Avrupa ve Ortadoğu'nun en zengin ülkelerinden biridir. Ülkenin hemen her bölgesinde değişik türlere rastlamak mümkündür. Bazı bölgeler o kadar zengindir ki, o bölgede geçinilecek 3-4 gün içinde 20 civarında değişik orkideyi görmek, incelemek işten bile değildir veya daha doğru bir deyişle "değildi". Cümlelerin yüklemine neden değiştirmek gereği duyduğumu, gelecek yazımda açıklayacağım. Ülkemizin değişik iklim, yükseklik ve toprak yapısına sahip bölgelerinin bulunması ve ayrıca farklı bitki örtüsüne sahip olması, pek çok orkidenin ülkemizde yetişmesini sağlamıştır.

Halk, orkideleri, genellikle salep (yerine göre şalep veya sahlep) veya "salep otu" diye isimlendirmiştir. Bu isim, orkide yumrularından asırlardır "salep" de

nen droğun elde edilmesinden ileri gelmektedir. Bu droğun elde edilmesi, orkidelerin, yetiştiği bölgelerde yaşayan halkın büyük bir kısmı tarafından tanınmasını sağlamıştır. Değişik orkide türlerinin bulunduğu bölgelerde halk orkidelere, özelliklerine göre değişik isimler vermiştir. Meselâ Muğla bölgesinde Latince adı *Orchis anatolica* olan orkideye "dilçiklik, gelincik, dildamak, damartarik" gibi isimler verilmektedir. Bu isimler, genellikle orkidenin çiçek yapısı ile ilgilidir. Bazı başka orkidelere yumrularının şekli nedeniyle "tavşan topuğu", çiçek durumunun yuvarlak şekli nedeniyle "topanbaş", çiçeklerinin uzantılı kısımlarının bulunması yüzünden "püsküllü", çayırdaki yetişmelerinden dolayı "çayır salebi" gibi isimler de verilmektedir.

Himantoglossum caprinum: Türkiye'deki en büyük orkide.
Yanda gördüğümüz bitkinin, altta yakından çekilmiş çiçeği görülmektedir.

Türkiye'de 24 cinsle ait 100 civarında orkide bulunmaktadır. Bu 24 cins ve tür sayıları Tablo 1'de gösterilmiştir. Tabloda bu cinslerin yumrulu veya rizumlu oldukları da belirtilmiştir.

Listede bulunan türlere alt tür ve varyeteler de ilâve edildiğinde, Türkiye'de 100 civarında değişik orkidelerin bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

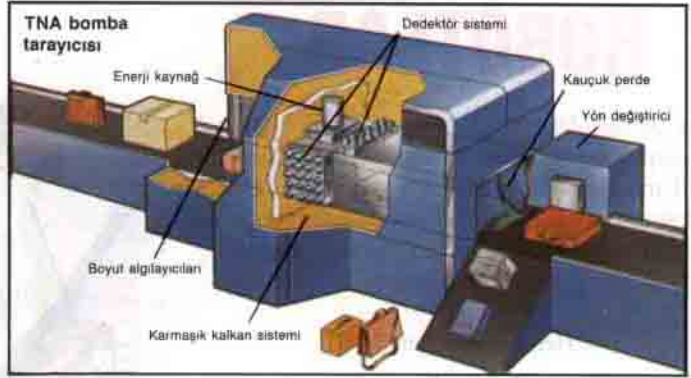
Her orkidenin kendine has yetişme ortamı vardır. Bu yüzden orkidelerin ne tip arazi ve toprakta, hangi bitkilerle beraber, hangi yüksekliklerde bulunabileceğini bilmek, onları bulma ve dolayısıyla görme, inceleme zevkini tatmak için son derece önemlidir. Bu yüzden orkidelerin yetişme ortamları hakkında da bazı bilgileri kısaca verelim.

Orkidelerin bazıları, kesin orman altı bitkileridir. Meselâ *Cephalanthera*, genellikle orman altında yaşar. Çok nadir bir orkide olan *Steveniella satyroides*, kayın ormanını daha çok sever. *Ophrys ferrum-equinum* ise çam ormanı altında ve makiliklerde yaşar. Bazı türler, orman ve çalılıkların kenarlarında, ışığı bol olan arazilerde yaşarlar (*Himantoglossum* türleri). Orkidelerin bir kısmı taban suyu olan çayırları sever. *Dactylorhiza*, *Platanthera* türlerinin büyük bir kısmı ve *Orchis laxiflora*, *O. coriophora* bu grup orkidelerdendir. *Orchis laxiflora*'nın mor çiçekleri, daha doğru deyişle çiçek durumları son yıllarda, mayıs ayı içinde, çiçekçilerde

Tablo - 1: Türkiye orkideleri - cins ve tür sayısı (Y: yumrulu, Riz: rizumlu).

Cins	Tür Sayısı	
Aceras	1	(Y)
Anacamptis	1	(Y)
Barlia	1	(Y)
Cephalanthera	6	Riz
Coeloglossum	1	(Y)
Comperia	1	(Y)
Corallorhiza	1	Riz
Dactylorhiza	9	Y
Epipactis	7	Riz
Epipogium	1	Riz
Goodyera	1	Riz
Gymnadenia	1	Y
Himantoglossum	2	Y
Limodorum	1	Riz
Listera	2	Y
Neotinea	1	Y
Neottia	1	Riz
Ophrys	27	Y
Orchis	20	Y
Platanthera	2	Y
Serapias	3	Y
Spiranthes	1	Y
Steveniella	1	Y
Traunsteinera	1	Y

TERÖRİSTLERE KARŞI BOMBA TARAYICILARI

Yolcu eşyalarının açılmadan kontrol edilebilmesi, birçok tehlikeyi önceden önlemekte, kontrol memurları için kolaylıklar getirmektedir.

HANDHELA COLLECTOR : El ile taşınabilen hava koklayıcı, saniyede 2 litre havayı emmektedir. Yandaki analizatör içine, emilen hava boşaltılarak analiz edilmektedir.

Bir yıl önce, Pan American hava yollarına ait bir uçağın, İskoçya, Lockerbie üzerinde teröristler tarafından gizlice yerleştirilen bir bomba ile infilakı, bu şekilde olabilecek terörist eylemlere karşı önlem almayı zorunlu kılmıştır. Yoğun araştırmalar, büyük gayretler, ilk pratik sonuçlarını vermiştir.

Termal nötron analizatörü (TNA) olarak adlandırılan bomba tarayıcıları, pilot bölge seçilen İskoçya hava alanlarında kullanılmaya başlanmıştır.

Her patlayıcı maddenin temel bileşiği azottur. Bomba tarayıcısı (TNA) azot varlığını tespit edebilecek özellikte yapılmıştır. Tarayıcıda nötron ve gama ışınları kullanılmaktadır. Californium 252'nin radyoaktif özelliğinden yararlanılarak nötron ışınları elde edilir. Bantlı taşıyıcılar üzerindeki yolcu eşyaları tek tek tarayıcı içine girildiğinde nötron ışınları eşya üzerine gönderilir. Eğer eşyada azot içeren herhangi bir madde varsa,

nötron ışınlarını azot tutar. Daha sonra eşya üzerine gönderilen gama ışınları, azot tarafından tutulan nötron ışınlarına çarparak tarayıcıya geri döner. Geri dönen gama ışınları, analizatör ve bilgisayar yardımıyla analiz edilir. Tehlikeli boyuttaki azot varlığı belirlenerek ilgili ikaz sistemleri harekete geçirilir.

Diğer bir uygulama ise, hava koklayıcı olarak adlandırılan alet ile gerçekleştirilmektedir. El ile taşınabilen bu alet, yolcu eşyalarının etrafındaki havayı içine emecek ve daha sonra analizatör içine boşaltacak şekilde yapılmıştır.

Patlayıcıları belirlemekte kullanılan analiz yöntemleriyle çalışan bu analizatör, en kısa sürede tehlikeli durumları belirlemektedir.

Yakın bir gelecekte, bu bomba tarayıcılarına benzer (eroïn, kokain gibi) uyuşturucuları belirleyebilecek tarayıcıların yapımı için çalışmalar hızla devam etmektedir.

Popular Mechanics'den çev.: Ekrem MERTER

"Salep Sümbülü", "sümbül" adı altında satılmaktadır. Sakın kokusuna aldanmayınız. Çünkü *O. laxiflora* esasında kokusuzdur; fakat çiçekçiler onu kokulandırıp satmaktadırlar!

Deniz seviyesinden 2000 - 25000 m yüksekliğe kadar olan yerlerde orkidelere rastlamak mümkündür. Her türün kendine has yetiştiği yükseklikler olduğunu unutmamak gerekir. Son derece güzel bir orkide olan *Comperia comperiana* 500 m yükseklikten daha aşağı olan yerlerde yetişmez. Buna mukabil, Anadolu'da

çok yaygın olarak bulunan *Orchis anatolica* ve *O. mascula ssp. pinetorum*, hemen hemen deniz seviyesinden 2000 metreye kadar olan yüksekliklerde bulunabilirler.

Örnekleri artırmak mümkün. Sonuç olarak orkideler, ülkemizde hemen her bölgede, değişik arazilerde görülebilecek bitkilerdir. Tabii, ancak dikkat edildiğinde. Tabiata gören gözlerle bakıldığında, orkidelerin yanında pek çok güzellikler de göreceğimizden şüpheleniz olmasın. □